

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО
ТА
БІБЛІОГРАФІЯ

ЗБІРНИК СТАТЕЙ

I

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УРСР

Харків — 1964

Відповідно з «Положенням про республіканські міжвідомчі тематичні наукові, науково-технічні і науково-методичні збірники науково-дослідних установ, вищих учбових закладів та інших організацій УРСР», затвердженним Радою Міністрів Української РСР, розпочинається видання міжвідомчого збірника з питань бібліотекознавства та бібліографії.

Мета збірника — публікація наукових досліджень в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, які провадяться в бібліотеках республіки та в Харківському державному інституті культури.

Відзиви про перший збірник та матеріали до наступних випусків просимо надсилати на адресу Республіканської бібліотеки ім. КПРС (Київ, вул. Кірова, 1) та Харківського державного інституту культури (Бурсацький спуск, 4).

Редакційна колегія:

М. С. Демченко (відповід. редактор), Л. І. Вовченко (заст. відповід. редактора), В. Т. Витяжков (відповід. секретар), І. Я. Каганов, П. Є. Коломієць, О. П. Куц, І. Д. Мазуренко, Л. Л. Макаренко, Г. А. Мирошніченко, О. В. Молодчиков, М. О. Пасічник, М. П. Рудь, Д. Д. Тараманов, С. С. Троянівський, Н. Я. Фрідьєва.

З М І С Т

Теорія та методика

	Стор.
О. І. Євсєєв. Громадські засади в бібліотечній роботі	3
С. І. Волкова. Масові бібліотеки — на допомогу естетичному вихованню	14
Є. М. Борисова. Питання естетичного виховання в дитячих бібліотеках	22
Г. В. Ільченко. Проблеми кооперації і координації в бібліотечно-бібліографічній і інформаційній службі	29
М. С. Демченко. На допомогу пропаганді науково-атеїстичної літератури в бібліотеках	36
Є. П. Тамм. Про комплектування масових бібліотек періодичними виданнями	44
І. Я. Каганов. Питання вивчення читача в працях О. І. Білецького	53
Є. М. Красножон. Бібліотеки на допомогу підвищення кваліфікації молодих робітників	66
В. М. Конський і Л. В. Лялікова. Принцип зональності в бібліографічних посібниках з сільського господарства	74
І. С. Гончарова. Про патентну літературу	79
Н. І. Гуменюк. Питання опису при централізованій каталогізації	37

З досвіду роботи

Ф. І. Носовицька. Робота з технічною літературою	96
К. С. Зіборова. Рекомендаційна бібліографія в масовій бібліотеці	102
О. Є. Юферова. Організація та координування краєзнавчої бібліографії	106
Л. М. Мацегора. Керівництво читанням в бібліотеці вищого навчального закладу	113
С. В. Сороковська. Свято книги	118

Історія. Книгознавство

З. В. Гімальдінова. З історії бібліотечної справи на Україні в роки Великої Вітчизняної війни	122
Т. О. Скрипник. Початковий період видавничої діяльності Всевидаву України (1918—1920 рр.)	134
І. І. Корнейчик. І. А. Устинов та його бібліографічний покажчик	147
С. І. Волкова. Підготовка бібліотечних кадрів в РРФСР у роки другої п'ятирічки	157
Г. А. Кравець. Перші твори І. С. Нечуя-Левицького та їх оцінка тогочасною критикою	168
В. О. Дорошенко. Критика і народний читач про довоєнну творчість Остапа Вишні	183
	245

	Стор.
Г. А. Каширін. Народний бібліотекар	201
В. М. Островська. До історії поширення в дореволюційний час творів Т. Г. Шевченка серед дітей	205
С. Й. Петров. Книготорговельна діяльність М. І. Новикова	217
І. О. Вовченко. «Книга про книги»	228
Б. Г. Семенов. Славних 25 років	238
А. А. Ашукін	244

З. В. ГІМАЛЬДІНОВА

Харківський державний інститут культури

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ НА УКРАЇНІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Війна викликала необхідність перебудови агітаційно-масової і пропагандистської роботи культурно-освітніх закладів, в тому числі і бібліотек. З перших днів віроломного нападу гітлерівської Німеччини на нашу Батьківщину діяльність бібліотек України була спрямована на роз'яснення завдань Великої Вітчизняної війни проти гітлерівського фашизму, на подання допомоги Комуністичній партії і Радянському уряду в мобілізації сил і ресурсів для оборони країни і розгрому ворога, на пропаганду знань, потрібних в умовах воєнного часу. Ця робота здійснювалася бібліотеками в найрізноманітніших умовах, на різних об'єктах: на польових станах, промислових підприємствах, агітаційних і призовних пунктах, місцях побудови оборонних споруд. Бібліотеки переключилися на обслуговування військових частин, підприємств і госпіталів.

Активно розгорнули роботу у військових частинах та госпіталях бібліотека Академії наук УРСР, Одеська державна наукова бібліотека ім. Горького, Харківська державна наукова бібліотека ім. Короленка та інші. При цьому використовувалися фонди літератури мовами народів СРСР. Узбеки, туркмени, грузини, що знаходилися у військових частинах, госпіталях, розміщених на території України, читали книги і інші видання своєю рідною мовою.

Провадилася пропаганда оборонної, воєнно-технічної, воєнно-медичної літератури, здійснювалося довідково-бібліографічне обслуговування воєннослужбовців.

Невід'ємною частиною діяльності бібліотек стало виховання читачів у дусі ненависті до ворога, мобілізація радянських людей на героїчні діла на фронті і в тилу.

Війна створила величезну загрозу культурним цінностям, історичним пам'ятникам і книжковим скарбам. В зв'язку з цим Комуністична партія і уряд республіки вживали термінових заходів для евакуації книжкових фондів у глибокий тил країни, а також надійного схову їх на випадок приходу ворога.

Робота по вивезенню бібліотек провадилася під керівництвом місцевих партійних і радянських органів. Працювати доводилось у важких умовах війни. Після перших же нальотів ворожої авіації на Київ за розпорядженням уряду України була вивезена частина книг з бібліотеки Академії наук УРСР. Коли фашистські загарбники підходили до Одеси за вказівкою обкому КП України та облвиконкому були евакуйовані рідкісні книги з Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького. Відібрані і старанно упаковані в ящики книги були доставлені теплоходом до Новоросійська, а потім відправлені до Ташкента.

З меж України частково були вивезені і бібліотеки деяких вищих учбових закладів, науково-дослідних, проектних установ та організації.

Одночасно з евакуацією негайно були вжиті заходи для охорони бібліотек, по схову цінних книжкових фондів. У липні 1941 р. Наркомос УРСР дав вказівку про передачу науковими і великими масовими бібліотеками найціннішої літератури на схов до архівів обкомів КП України. Здійснення бібліотеками цієї директиви дало можливість зберегти в архівах цінні книги і фонди періодичної літератури.

Бібліотеки Запоріжжя, Києва, Донецька, Одеси, Харкова та інших міст сховали багато книг до тайників і підвалів, щоб надійно зберегти їх від бомбардувань, пожеж, від грабунків німецько-фашистських загарбників. Тисячі томів творів Маркса, Енгельса, Леніна за вказівкою Одеського обкому КП України були таємно замуровані в підвальних приміщеннях працівниками Одеської наукової бібліотеки ім. Горького. Робота по схову книг тривала і тоді, коли земля України була вже окупована.

Частина бібліотечних працівників з тих або інших причин залишилася на території, захопленій ворогом. У грізний для країни час радянські бібліотекарі, залишаючись у тилу ворога, рятували скарби бібліотек. Це була самовіддана праця і героїчний подвиг простих і скромних радянських людей. Український поет М. Бажан в одній з своїх статей воєнних років писав, що є різні форми і засоби всенародної боротьби з німецькими загарбниками. По-своєму боролася бібліотекар Харківської державної наукової бібліотеки ім. Короленка т. Румницька, коли в лютому морози зими 1942 р. обледенілими залізними сходами перенесла своїми руками сотні тисяч книг в надійне сховище, рятуючи їх від снігу, дощу і німецьких солдатів¹.

¹ М. Бажан. Відродження культури. «Радянська Україна», 1944, 3 січня.

І це не єдиний випадок. Завідуюча Первомайською міською бібліотекою К. Непомняща зберегла весь архів Загсу, десятки тисяч книг, серед яких були безцінні твори Маркса, Енгельса, Леніна, сховавши їх у приміщенні, що знаходилося рядом з гестапо.

Героїчний подвиг звершили і дві мужні жінки — вчителька російської мови З. Волянська і бібліотечний працівник Ю. Панасевич. Вони протягом усієї окупації в глибокому підпіллі переховували книги Уманської районної бібліотеки, що за розпорядженням гебітсінспектора мали бути знищені. Переклеюючи взятими з старих підручників заголовні сторінки книг, приречених на знищення, або вкладаючи їх в інші оправи, вони таким способом врятували твори Маркса, Енгельса, Леніна і чимало іншої суспільно-політичної і соціально-економічної літератури¹. Таких прикладів безліч.

Велику допомогу в рятуванні книжкового господарства бібліотек подавало населення. Ризикуючи життям, радянські люди зберігали цінні бібліотечні книги, переховували їх по горищах і підвалах жилих будинків, закопували в землю.

В тимчасово окупованих фашистськими загарбниками районах Радянської України, бібліотеки і їх книжкові фонди піддавалися руйнуванню і розграбуванню.

Дії гітлерівців щодо знищення культурних цінностей, в тому числі бібліотек, здійснювалися за вказівками самого Гітлера та німецького військового командування.

У відомій інструкції «Про поведінку військ на Сході», затвердженій Гітлером, у наказі генерал-фельдмаршала фон Рейхенау, оголошеному на підставі названої вище інструкції 10 жовтня 1941 р., наказувалося знищувати все, що є «символом колишнього панування більшовиків...»².

Окупанти віднесли бібліотеки до числа установ, які були «символом... панування більшовиків» і тому негайно підлягали знищенню. Фашисти висаджували в повітря приміщення бібліотек або займали їх під житло солдат і офіцерів. Під час окупації гітлерівці висадили в повітря приміщення наукової бібліотеки Київського університету, Дніпропетровської, Київської, Полтавської, Тернопільської обласних і багатьох інших бібліотек республіки. Особливо лютували німці, коли під натиском Радянської Армії відступали з України. Саме тоді були висаджені в повітря і підготовлені до знищення приміщення багатьох бібліотек. За два дні до визволення Вінниці вороги спалили приміщення і книжкові фонди обласної бібліотеки. В квітні 1944 р. окупанти підготували до знищення будинок Одеської наукової бібліотеки ім. Горького. Визволення Одеси Радянською Армією врятувало цю скарбницю культури від сумної долі, що спіткала чимало інших бібліотек республіки³.

Величезної шкоди завдали окупанти бібліотечним фондам України. Мільйони книг загинули в огні пожеж, під уламками цегли

¹ В. Лидин. Друзья мои — книги. М., «Искусство», 1962, с. 173—174.

² «Сообщения Советского информбюро». М., 1944, т. 2, с. 40.

³ «Сокровищница культуры», сб. статей. Вып. 1. Одесса, 1955, с. 37.

і щєбєно. Під час пожежі Київського університету, висадженого в повітря німцями, згоріло понад два мільйони книг, а також фонди медичної обласної бібліотеки. В університетському приміщенні знаходилася частина фонду бібліотеки Академії наук Української РСР, яка також загинула під час пожежі¹.

Окупанти вивозили до Німеччини найцінніші видання з фондів наукових і масових бібліотек України. З цією метою з Берліна були надіслані досвідчені «майстри» знищення і пограбування культурних цінностей. Вони, ці «майстри», називали себе «спеціальними уповноваженими». Такі «спеціальні особи», уповноважені Берліном, «хазяйнували» в бібліотеці Академії наук, Одеській і Харківській наукових бібліотеках. Під безпосереднім керівництвом цих уповноважених провадився відбір літератури для відправлення до Німеччини.

Особливий інтерес виявлявся до економічної, краєзнавчої, історичної літератури, до праць російських і радянських вчених. Повністю були пограбовані фонди географічної і картографічної літератури. Кількість книг, які були вивезені німцями з окремих бібліотек України, становить сотні тисяч примірників. Не пощадили фашистські варвари і архівних матеріалів, пам'яток староруської і світової літератури, що належали бібліотекам музеїв та історичних заповідників України.

В матеріалах Надзвичайної державної комісії по визначенню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників повідомлялося, що тільки в масових бібліотеках, які знаходилися на окупованій території, німці розкрали і знищили понад 100 млн. книг. Радянська Україна була однією з найбільш потерпілих республік. Матеріальна шкода, заподіяна культурно-освітнім закладам республіки, серед яких перше місце посідали бібліотеки, досягла більше 3 млрд. карбованців (за старим масштабом цін)². Вороги спалили, розграбували, вивезли до Німеччини понад 80 млн. книг. В період німецької окупації припинили своє існування понад 30 тисяч бібліотек.

* *
*

В міру визволення радянської території від німецько-фашистських окупантів Комуністична партія і уряд України мобілізували зусилля трудящих на відбудову народного господарства, відродження культурних і культурно-освітніх установ, в тому числі бібліотек.

Уряд виділив чимало коштів на відновлення бібліотек, на розгортання масово-політичної і культурно-освітньої роботи. З державного бюджету 1945 р. на бібліотечне будівництво було асигно-

¹ «Судьба книг»—«Советская Украина», 1943, 12 грудня.

² Архів Міністерства культури УРСР, ф. 4, оп. 5, спр. 2, л. 50.

вано понад 33 млн. крб. Радянський уряд виділив для відбудови бібліотек будівельні матеріали та інше.

Щоб прискорити відновлення бібліотек і зміцнити їх організаційно, необхідно було поліпшити державне керівництво бібліотечною справою в республіці. З цією метою в лютому 1945 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР створюється комітет в справах культурно-освітніх установ, у складі якого було спеціальне управління бібліотек¹.

На нього покладалося керівництво і здійснення контролю за роботою бібліотек різних відомств та організацій. Комітет одразу ж включився у відновлення бібліотек, постачання їх літературою, устаткуванням, забезпечення приміщеннями. Але державних коштів бракувало. Необхідно було використати громадські кошти, залучити до участі у відбудові бібліотек населення — робітників, селян, інтелігенцію. Розпочалася самодіяльність трудящих по ремонту і обладнанню бібліотечних приміщень. Розгорнулося збирання літератури для бібліотек, а також впорядкування книжкових фондів і каталогів.

У Харківській, Полтавській, Житомирській та інших областях за ініціативою комсомольських організацій було створено молодіжні бригади, силами яких ремонтувалися приміщення, відроджувалися сотні культурно-освітніх закладів. Цінний вклад у цю справу внесла інтелігенція республіки. За участю професорів і викладачів вузів були відновлені книжкові фонди і каталоги багатьох наукових бібліотек, провадився збір літератури для сільських і районних бібліотек. Вчені і викладачі вузів Харкова, кожен за своїм фахом розробили розділи і схеми систематичного каталогу Харківської бібліотеки ім. В. Г. Короленка, який був вивезений окупантами до Німеччини.

Для відновлення бібліотек і їх фондів багато зробили і бібліотечні працівники. Після визволення Радянською Армією території України бібліотекарі організували збирання так званої «безгосподарної» літератури, залишеної установами, навчальними закладами, а також захованої населенням у підвалах, на горищах будинків. В збиранні літератури взяли участь жителі визволених міст. Література зібрана за допомогою населення, досягла десятків тисяч примірників. Це дало змогу багатьом бібліотекам України повністю або частково відновити книжкові фонди.

Значну роль у відновленні бібліотек Радянської України відіграв Державний фонд літератури, організований в лютому 1943 р. при Наркомосі РРФСР.

З початку діяльності Держфонду і до кінця війни Радянська Україна в порядку братньої допомоги одержала майже 2,5 млн. примірників різної літератури. Потрібною літературою були за-

¹ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів. Том 2 (червень 1941—1960 рр.). К., Держполітвидав УРСР, с. 79.

безпечені і бібліотеки західних областей України, куди було надіслано понад 300 тис. примірників книг та інших видань.

Загальна кількість книг, що надійшла з Держфонду, була зібрана серед населення, придбана на кошти, асигновані державою, на кінець Великої Вітчизняної війни становила близько 15 млн. примірників. Частина цих книг використали для поповнення фондів тих бібліотек, які збереглися.

Внаслідок розгорнутої роботи, за допомогою громадськості ще до закінчення війни вдалося частково відновити мережу бібліотек. Найбільш успішно здійснювалося відновлення державних масових і публічних бібліотек. У Дніпропетровській, Луганській, Харківській, Чернігівській і в деяких інших областях кількість масових державних бібліотек наприкінці війни досягла довоєнного рівня.

З введенням до ладу промислових підприємств, проектних організацій, науково-дослідних установ відновили діяльність профспілкові, технічні і інші спеціальні бібліотеки.

Таким чином, ще в ході війни в республіці було чимало зроблено, щоб бібліотечна мережа відповідала довоєнному рівневі. Шкода, заподіяна бібліотекам, виявилася настільки значною, що надолужити втрачене за півтора-два роки було неможливо. Дуже повільно відновлювалася мережа дитячих бібліотек. В деяких місцях не було жодної самостійної дитячої бібліотеки. Особливо в тяжкому стані знаходилися профспілкові бібліотеки.

Бібліотечні фонди республіки на кінець війни були частково відновлені і досягли 30% довоєнного запасу книжкової продукції. Надто малі були фонди районних і сільських бібліотек.

(Ще гірше було з якісним добром літератури.)

Значна частина книжкових фондів складалася з книг, зібраних серед населення і надісланих різними містами СРСР в порядку допомоги. Внаслідок цього добір книг в окремих бібліотеках був випадковий, не відповідав господарському профілеві району. Систематичне і планове постачання бібліотек літературою через бібліотечні колектори не було ще налагоджено. У багатьох містах (Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі, Запоріжжі, Чернігові) бібліотечні колектори ще не відновили роботи, а в діяльності тих, які працювали, були істотні недоліки.

Велике значення для правильної організації книжкових фондів та якісного добору літератури для бібліотек мала діяльність Книжкової палати УРСР — державного органу реєстрації друку.

З часу повернення з евакуації (листопад 1943 р.) і до кінця війни Книжкова палата організувала відповідну роботу по обробці друкованої продукції УРСР, виданої в роки війни, по складанню і випуску літописів. Нею підготовлено до друку і видано «Літопис друку. Книги» за другу половину 1941 р., щорічники книг за 1942—1945 рр., «Літопис друку. Журнальні статті. 1944—1945 рр.» та інші бібліографічні видання¹.

¹ В. Н. Скачков. Сорок лет Книжной палаты Украинской ССР — «Советская библиография», 1962, № 2, с. 8.

З відновленням діяльності бібліотек, з налагодженням їх роботи гостро стало питання про підготовку кваліфікованих бібліотекарів, бібліографів, методистів, керівників бібліотечної справи.

За роки Великої Вітчизняної війни серед бібліотечних працівників України сталися серйозні зміни. Багато з них добровільно пішло на фронт. Серед них були і А. С. Купенов — колишній директор Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького, І. М. Філіповський — директор Вінницької обласної бібліотеки. Останній за мужність і героїзм в боях за Батьківщину був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Частина бібліотечних працівників перебувала в евакуації, а повернувшись у рідні місця, працювала не за фахом. До всього цього слід додати, що робота по підготовці кадрів була тимчасово перервана. У вересні 1941 р. Харківський державний бібліотечний інститут евакуювався в м. Қзил-Орду, де мав продовжувати свою діяльність у складі Харківського державного університету ім. Горького на правах самостійного факультету. Але для цього не було необхідної матеріальної бази, не було змоги зібрати колектив викладачів спеціальних дисциплін. Тимчасово припинили діяльність і технікуми по підготовці культурно-освітніх працівників.

Все це стало причиною того, що кваліфікованих бібліотечних працівників з спеціальною середньою або вищою освітою було в кінці війни недостатньо.

Відновити Харківський державний бібліотечний інститут в роки війни як самостійний вищий навчальний заклад так і не вдалось. В жовтні 1943 р. він розпочав свою діяльність на правах факультету при Харківському педагогічному інституті ім. Сковороди. Велике значення для поліпшення якості підготовки спеціалістів мало створення там в жовтні 1944 р. кафедри бібліотекознавства. Однак бібліотечний факультет педагогічного інституту не задовольняв потребу в кваліфікованих кадрах. У квітні 1947 р. на підставі постанови Ради Міністрів УРСР відновив свою роботу Харківський державний бібліотечний інститут.

* * *

Переважає більшість бібліотек України в період німецько-фашистської окупації, як про це говорилося вище, була розграбована, знищена, припинила своє існування. Тільки окремі бібліотеки, що уцілили від повного розгрому, формально функціонували в окупації і залишалися відкритими для читачів. Але населення їх не відвідувало. Видача книг була обмежена і здійснювалася на основі списків, куди звичайно включалися книги, схвалені німецькими військовими і адміністративними органами.

Здебільшого в західних областях України бібліотеки підтримувалися українськими буржуазними націоналістами, які намага-

лися використати їх для пропаганди фашистської і буржуазно-націоналістичної літератури. Та це намагання ворогів українського народу закінчилося повним провалом. Ніхто з населення до цих бібліотек не приходив. Але радянських людей в дні неволі приваблювали бібліотеки, які всіма засобами намагалися донести до них радянські книги. Але таких бібліотек було мало. Найменша спроба поширення літератури, особливо пропагандистського характеру, жорстоко каралася окупантами. Військовим командуванням і місцевими адміністративними органами оголошувалися накази і інструкції, що забороняли поширення літератури під загрозою смертної кари. Так, в одному з наказів начальника поліції СС міста Вінниці прямо говорилось: «Хто буде переховувати пропагандистський більшовицький матеріал, хто поширюватиме радянські газети; хто знає про наявність нелегальних друкарень і мовчить про це, той буде засуджений до страти»¹.

В ті часи політико-виховна робота в німецько-фашистському тилу мала величезне значення. ЦК Комуністичної партії України поклав організацію і проведення агітаційно-масової роботи і поширення літератури на підпільні партійні організації та на партійні організації партизанських загонів.

Політико-освітня робота підпільних партійних організацій відіграла відповідну роль у викритті фашистської ідеології, режиму, встановленого окупантами, в розгортанні боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників.

* * *

З визволенням України від німецько-фашистських окупантів відновляють свою діяльність бібліотеки. Війна створила серйозні труднощі для їх роботи.

Бібліотекам доводилося працювати в дуже важких умовах, в напівзруйнованих приміщеннях. Відчувалася гостра нестача меблі, устаткування та інше. Однак діяльність бібліотек розвивалася інтенсивно. Український народ, визволений від фашистського ярма, почав жити напруженим духовним життям. Люди, які перебували під гнітом гітлерівської окупації, які зголодніли за радянською культурою, за радянською книгою, тепер охоче йшли в бібліотеки, відвідували лекції, бесіди, доповіді на наукові і політичні теми.

Бібліотеки в 1943—1945 роках провадили відповідну агітаційно-масову роботу, зміст якої відображав важливіші події внутрішнього і міжнародного життя Радянського Союзу, актуальні питання воєнного часу.

Загарбники намагалися прищепити населенню тимчасово окупованої території свою людиноненависницьку фашистську ідеологію.

¹ «Немецко-фашистский оккупационный режим на Украине». Сб. документов. К., Госполитиздат, 1947, с. 84.

Тому політична освіта у визволених районах була одним з важливіших завдань бібліотек. Крім участі в здійсненні цього загального завдання політичної освіти, бібліотеки були покликані допомогти партійним організаціям мобілізувати трудящих на боротьбу за остаточний розгром ворога, на відбудову народного господарства і ліквідацію наслідків німецько-фашистської окупації.)

В основу політичної освіти мас, мобілізації їх активності була покладена пропаганда творів Маркса, Енгельса, Леніна про війни справедливі і несправедливі, поширення суспільно-політичної і історичної літератури про Велику Вітчизняну війну, про героїчне минуле великого російського і українського народів. Великою популярністю у читачів користувалися твори Леніна на воєнні теми. Не було тоді жодної бібліотеки, яка б не організувала виставок на теми «Класики марксизму-ленінізму про війни справедливі і несправедливі», «В. І. Ленін про захист соціалістичної Вітчизни».

Населення визволеної України з інтересом стежило за політичними і воєнними подіями, живо цікавилася міжнародним і внутрішнім становищем СРСР. В бібліотеках широко популяризувалася література про найважливіші події та героїчні діла радянських воїнів на фронтах Великої Вітчизняної війни і про боротьбу партизанів у тилу ворогів. Захоплено проходили бесіди, повідомлення про події на фронтах, про внутрішнє і міжнародне становище.)

Організовано також роз'яснювальну роботу серед читачів. Проведено багато бесід, голосних читань за матеріалами, опублікованими в газетах, читацьких конференцій і тематичних вечорів по книгах і статтях, в яких викривалися злочини фашистських окупантів. Так, у бібліотеках Харкова провадилися тематичні вечори на теми: «Не забудемо, не простимо», «Все для фронту, все для перемоги», «Матеріальна шкода, завдана народному господарству Харківської області». Вони зацікавили багатьох читачів.)

Складовою частиною роботи бібліотек по політичній освіті була науково-освітня пропаганда, завдання якої визначені в постанові Комуністичної партії Радянського Союзу від 1944 р. «Про організацію науково-освітньої пропаганди»¹.

В період німецько-фашистської окупації на Україні, особливо в її західних областях, набагато позвавилася діяльність церковників. Серед населення посилено насаджувалися і культивувалися релігійні пересуди, різні забобони. Ось чому основним змістом науково-освітньої роботи бібліотек стало поширення літератури, в якій давалося матеріалістичне пояснення природи, проведення лекцій, доповідей, бесід про побудову всесвіту, виникнення і розвиток життя, про походження людини.)

В розповсюдженні природничо-наукових знань серед населення бібліотекам України допомагала місцева інтелігенція — учите-

¹ Матеріали к истории библиотечного дела в СССР (1917—1959 гг.) Л., 1960, с. 152.

лі, агрономи, лікарі, зоотехніки. Вони входили до складу лекційних груп, читали популярні лекції на природничо-наукові і атеїстичні теми.

Окремі бібліотеки України організували роботу по вихованню у читачів навичок, необхідних при читанні природничо-наукової літератури. Оформлялися плакати, складалися пам'ятки, в яких давалися методичні поради, як треба читати книги з фізики, хімії, біології та інших природничих наук. Серію таких плакатів на допомогу читачам, які самостійно вивчають природничі науки, зробила Харківська державна наукова бібліотека ім. Короленка.

Обласні і міські бібліотеки Києва, Львова, Одеси склали великі пам'ятки з методичними вказівками і порадами про вивчення окремих творів російських і радянських вчених — Менделєєва, Сеченова, Павлова, Тімірязєва та інших.

Науково-освітня пропаганда в роки війни провадилася бібліотеками досить активно. Це позначалося на характері й зростанні виданої літератури. В окремих бібліотеках процент виданої читачам природничо-наукової літератури був високий. Так, у Житомирській державній обласній бібліотеці видача природничо-наукової літератури в 1945 р. становила близько 20%, в Донецькій — 25%. Такі показники були тоді в багатьох великих масових бібліотеках республіки.

Величезну роль в комуністичному вихованні трудящих, в їх політичній освіті в роки війни відігравала художня література. Тому значне місце в роботі бібліотек посідала пропаганда художніх творів. Небувалий інтерес читачі виявляли до радянської літератури воєнного часу, яка відображала велич, моральну стійкість, мужність радянських людей, виховувала патріотизм, любов до Батьківщини, ненависть до фашистських загарбників. Твори «Молодая гвардия» О. Фадєєва, «Непокоренные», Б. Горбатова, «Они сражались за Родину» М. Шолохова, «Райдуга» і «Просто любов» В. Василевської, «Фронт» О. Корнійчука, «Кров України» В. Собка і багато інших, створених письменниками в роки війни, користувалися популярністю у читачів. Попит на ці твори був такий великий, що бібліотеки часто не могли одразу задовольнити вимог усіх читачів.

З книгами було дуже скрутно. Часто бібліотеки використовували газети і журнали, на сторінках яких друкувалися кращі твори радянських письменників. Для зручності газетні і журнальні матеріали зброшуровувалися в книги. Такі саморобні книги, виготовлені з газетних і журнальних вирізок, з творами Б. Горбатова, М. Шолохова, В. Каверіна можна було знайти майже в кожній масовій бібліотеці.

Особливі труднощі виникали у бібліотекарів, які працювали у військових частинах і госпіталях, розміщених на території України. Серед поранених зустрічалися люди різних національностей — узбеки, таджики, казахи. Вони вимагали книг радянських письменників про Вітчизняну війну своєю рідною мовою. Ідучи назустріч

бажанню поранених, бібліотекарі, зокрема м. Харкова, виписували книги народів СРСР з бібліотек Москви, Ленінграда, Ташкента.

В бібліотеках проводилися читацькі конференції, літературні вечори по творах Б. Горбатова «Непокоренные», В. Василевської «Просто любов». У Луганській державній обласній бібліотеці на конференції по останній книзі В. Василевської було присутніх понад 500 читачів. Цікаві конференції провадились по поемі О. Твардовського «Василий Теркин».

Виховне значення мали публіцистичні статті воєнних років М. Шолохова, І. Еренбурга, П. Тичини, М. Бажана, Б. Горбатова та інших письменників. Вони були хорошим матеріалом для голосних читань, бесід, художньої розповіді, що широко практикувалися в масових бібліотеках республіки.

Популярністю серед читачів користувалися також твори класиків російської і української літератури: О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, Л. М. Толстого, Т. Г. Шевченка. Для читачів організувалися лекції, доповіді, виставки про життя і творчість письменників російської і української класичної літератури. В 1945 р. бібліотеки широко відзначали пам'ять великого українського поета Т. Г. Шевченка. В бібліотеках читалися лекції про його життя і творчість.

Наукові і масові бібліотеки до ювілейних дат російських і українських письменників складали рекомендаційні списки, покажчики, пам'ятки.

Однак в діяльності окремих бібліотек по вихованню читачів мали місце істотні недоліки. Не провадилася відповідна робота серед частини населення, яка залишалась на території, тимчасово захопленій ворогом, і зазнала впливу німецько-фашистської і буржуазно-націоналістичної пропаганди. Недостатня увага приділялася поширенню літератури, що викривала українських буржуазних націоналістів, а також літератури, яка виховувала революційну пильність у читачів. Але ці недоліки не знижують загальної позитивної оцінки роботи бібліотек по ідейному вихованню трудящих.

Робота бібліотек тісно пов'язувалася з мобілізацією мас на відбудову і дальший розвиток промисловості, транспорту, сільськогосподарства. Бібліотеки організували роз'яснення постанови Комуністичної партії і Радянського уряду «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації» 1943 р.¹

Бібліотеки тільки однієї Луганської області за матеріалами цієї постанови провели близько 7 тис. бесід.

Бібліотеками організувалася робота серед читачів по поширенню технічних знань і передового досвіду в промисловості, на транспорті і будівництві. Силами активу спеціалістів народного господарства, інженерно-технічних працівників читалися лекції,

¹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов. Часть III. 1930—1954. М., Госполитиздат, 1954, с. 437—474.

доповіді про невідкладні заходи по відбудові заводів, фабрик, шахт, рудників. Так, Запорізька державна обласна бібліотека провела цикл лекцій про відбудову Дніпрогесу, металургійних і інших заводів міста. Головний інженер Дніпробуду І. С. Александров прочитав лекції «Відбудова Дніпрогесу» і «Великий план об'єднання п'яти морів». Добре була організована технічна пропаганда в технічних і профспілкових бібліотеках Ново-Краматорського і Старо-Краматорського машинобудівних заводів, заводу «Світло шахтаря» (Харків) і багатьох інших. Бібліотеки пропагують також літературу про технічний прогрес, винахідницькі і раціоналізаторські пропозиції, про нові методи праці.)

Таким чином, з моменту визволення України Радянською Армією і до кінця війни бібліотеки республіки провели значну агітаційно-масову і пропагандистську роботу серед широких кіл читачів. Науковими і масовими бібліотеками за той час було видано мільйони книг. Вони сприяли вихованню у читачів благородного почуття патріотизму, беззавітної любові і відданості до Батьківщини, бажання допомогти партії і державі здійснити завдання остаточного розгрому ворога.

Радянські бібліотекарі в дні важких випробувань були повсякденно зв'язані з народом. Вони виявилися активними помічниками партії в мобілізації радянських людей на нові славні подвиги в ім'я рідної Батьківщини.